

Wągrowiecki *Księży Kacerek*, czyli o mniej znanym znaczeniu rzeczownika *kacierz* // *kacerek**

Paulina Michalska-Górecka

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0002-2454-0437

Błażej Osowski

Uniwersytet Karola w Pradze
ORCID: 0000-0002-4226-1378

Aneta Müller

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0003-4088-0594

Księży Kacerek in Wągrowiec. On a Less-known Meaning of the Noun *kacierz* / *kacerek*

ABSTRACT: The aim of the article is to perform a semantic and lexical analysis of the noun *kacierz* / *kacerek* appearing in the toponym *Księży Kacerek*. This is what the inhabitants of Wągrowiec, Greater Poland, call the green recreation area located in the centre of their city on the Welna River. The name has approximately a hundred-year-old tradition. Dictionary data shows that in the 16th century, we are dealing with two separate referents and two separate lexemes of German origin: the noun *kacierz* referred to a person,

while the noun *kaszcz* || *kaszcz* referred to a tool. The analysis showed that in the standard language, starting from the Middle Polish period, the form *kacierz* / *kacerek* could refer both to a person ('heretic'; a sequative name) and a fishing tool, which can be considered a manifestation of lexical homonymy conditioned by phonetic processes. In the dialects, in addition to the primary meaning associated with the aforementioned tool, a secondary meaning has developed that refers to a small swampy body of water.

KEYWORDS: *Księży Kacerek*; toponyms; lexical homonyms; sequative names; dialectal lexis.

CONFLICT OF INTERESTS STATEMENT: The authors declare that there were no conflicts of interest in this study.

AUTHOR'S CONTRIBUTION: Each author is one third responsible for: preparing the research concept of the article, the way it is presented, developing the method, collecting and analyzing data, formulating conclusions, and editing the final version of the manuscript.

* Tekst wygłoszony podczas konferencji naukowej dedykowanej pamięci Profesora Bogdana Walczaka, zatytułowanej *Kulturowe aspekty ewolucji języka. Słowa i słowniki*, która odbyła się w Wągrowcu w dniach 14–16 listopada 2023 roku.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest toponim *Księży Kacerek*. W ten sposób zwyczajowo mieszkańcy wielkopolskiego Wągrowca nazywają zielony teren rekreacyjny w centrum swojego miasta nad rzeką Wełną. Z jednej strony miejsce to ogranicza dawny dom opata, tzw. Opatówka (dziś siedziba Muzeum Regionalnego), z drugiej – rynek miejski.

Po remoncie *Księżego Kacerka* zakończonym wiosną 2023 roku, w trakcie którego m.in. uregulowano koryto rzeki, wyznaczono ścieżkę edukacyjną oraz ustawiono wiaty wypoczynkowe, teren nosi miano *Miejski EKO Park* i stanowi część Centrum Edukacji Ekologicznej. Natomiast na planie miasta sprzed 100 lat, dokładnie z roku 1919, przedrukowanym w *Dziejach Wągrowca* [Makowski 1994: 141], miejsce to jest określone jako *łąki miejskie nad Wełną* oraz *łąki nad Wełną*.

Mimo uregulowania rzeki są to tereny podmokłe, częściowo bagienne, okresowo zalewane. Tak musiało być i dawniej. W opracowaniach dotyczących Wągrowca wspomina się, że w XVI i XVII wieku po ulewach Wełna i jej dopływ Nielba wylewały i woda podtapiała budynki, budowano więc wały. Granicę między miastem a opactwem wyznaczało jezioro o powierzchni ok. 3 ha, w źródłach z XVI, XVII i XVIII wieku występujące pod nazwą *Jeziorko*, *Jeziorko Miejskie* itp. [Moeglich 2015]. Na przełomie wieku XIX i XX okolica ta została poddana pracom melioracyjnym¹, w wyniku których z dawnego jeziora pozostały tylko staw i rozlewiska [Moeglich 2015] – współcześnie zagospodarowane w taki sposób, by służyły one celom edukacyjno-rekreacyjnym.

Dziejom opisywanego miejsca, a także jego nazwie już kilka lat temu przyjrzał się Marcin Moeglich – historyk, pracownik muzeum regionalnego w Wągrowcu. Efektem jego pracy był obszerny wpis zamieszczony w roku 2015 na stronie muzeum [Moeglich 2015], w którym w przystępny sposób wyjaśnił on mieszkańcom Wągrowca etymologię używanej przez nich nazwy². Niniejszy artykuł ma na celu analizę semantyczno-leksykalną rzeczownika *kacerek* // *kacerek* występującą w toponimie *Księży Kacerek*. Odwołujemy się w nim do ustaleń wspomnianego regionalisty, pogłębiając je i ukazując w szerszym kontekście. W rozważaniach pomijamy pierwszy człon nazwy – *księży* – gdyż nie jest on toponimiczną osobliwością. Już Stanisław Kozierowski (notabene pochodzący

1 Jerzy Paluch w artykule dotyczącym regulacji rzeki Wełny wskazuje, że „Skrócenie biegu rzeki o 10,25 km, pogłębienie i zmiana wymiarów przekroju poprzecznego i jednostronny charakter i zakres wykonanych melioracji na terenie jej doliny, przyniosło założone zmiany stosunków wodnych dorzecza i efekty gospodarcze. Działalność spółki miała istotny wpływ na zmiany krajobrazu: zmniejszenie powierzchni i ilości jezior i bagien, zmianę roli lub zanik wielu lokalnych cieków” [Paluch 2013: 60].

2 Oporając się na tzw. *Słowniku warszawskim* [zob. SW] oraz SEBrü.

z niedalekiego Trzemeszna) odnotował liczne nazwy z członem *księży* określające tereny łąkowe czy podmokłe występujące na ziemiach dawnej Wielkopolski, np. *Księżałąka*, *Księżaziemia*, *Księżebłoto*, *Księżezjeziorko* [Kozierowski 1921: 431], *Ksieżybród*, *Ksieżykiekrz* [Kozierowski 1916: 379]. W przypadku analizowanej nazwy przymiotnik *księży* odnosi się do parafii farnej i plebanii znajdujących się w bezpośrednim sąsiedztwie akwenu³. Jak pisze Moeglich:

Jeziorko było w pewnym sensie związane z „gospodarstwem domowym” miejscowego księdza. Trudno wątpić w to, że ogród usytuowany przy budynku plebanii nie miał swego przedłużenia w postaci odpowiednio zagospodarowanego odcinka pobrzeża akwenu. Warto też zwrócić uwagę, że już w najstarszym dokumencie dotyczącym Wągrowca (1381 r.) wzmiankowano o prawie proboszcza do połowu ryb na wodach płynących i stojących zlokalizowanych pomiędzy jeziorami Durowskim i Łęgowskim – więc również na wodach Jeziora Miejskiego. [...] Trudno wątpić w to, aby zapobiegliwi proboszczowie zaniechali przeprowadzenia adaptacji gruntu, pozyskanego w wyniku spadku poziomu wód, dla własnych potrzeb [Moeglich 2015].

1. *Kacierz* // *kacerzyk*

Interesujący nas człon *kacerek* w pierwszej chwili ewokuje skojarzenia z leksemem *kacierz*. Warto podkreślić, że punktem wyjścia analiz jest toponim związany z Wągrowcem, czyli rodzinnym miastem ks. Jakuba Wujka, jezuita, a więc z założenia przeciwnika *kacerzy*. Kaznodzieja – oczywiście – również po niego sięgał (np. w takich utworach jak *Iudicium* (1570) czy w przekładzie Nowego Testamentu (1593); zob. SPXVI). W czasach Wujka (zgodnie z definicją zawartą w SPXVI) *kacierzami* nazywano przeciwników religijnych, odstępców od wyznawanych i głoszonych przez kogoś przekonań religijnych – określenie to stosowali głównie katolicy w odniesieniu do innowierców. Za jego synonimy można uznać takie leksemy, jak: *heretyk*, *oderwaniec*, *odszczepieniec* czy *sektarz*. Analizowany wyraz był nacechowany ujemnie, a nierzadko wręcz obraźliwe. SPXVI odnotowuje niemal 400 jego poświadczeń, raz również w postaci zdrobniałej, z odcieniem ironicznym – *kacerzyk*⁴, raz także jako feminatyw *kacerka*. Liczba

3 *Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich* nie odnotowuje nazwy *Księży Kacerek*, lecz w haśle *Wągrowiec* widnieje informacja, że w oddalonej od tego miasta o ok. 19 km wsi Kozielsko występowała nazwa *Księży kąt* wraz z adnotacją, iż jest to jedna z nazw „przechowywanych w uszach ludu” [Chlebowski 1892, t. 13: 169; por. Moeglich 2015].

4 Pojedyncze poświadczenia pokazują, że można tak było również nazwać wyznawcę islamu (zob. zn. 1a.), a także ‘dzikiego, nieujeżdżonego konia’ (zn. 2.) [SPXVI].

użyć i ekstensja tekstowa świadczą o popularności tego rzeczownika w szeroko pojętej literaturze religijnej tego okresu. *Kacierz* stanowi przykład nazwy sekwantywnej o charakterze nieidentyfikującym, czyli nazwy wyznawcy lub zwolennika religii albo sekty niewskazującej na konkretną konfesję, której znaczenie warunkuje kontekst [więcej zob. Michalska-Górecka 2021: 18–20].

Etymologię leksemu *kacierz* szczegółowo omówił Bogdan Walczak w obszernym artykule zatytułowanym *Mały słownik etymologiczno-historyczny kacerstwa polskiego* [Walczak 1996]. Znaną już staropolszczyźnie nazwę *kacierz* poznański badacz wywiódł z czeskiego *kacieř* (ta zaś z niem. *katzer* // *ketzer*, dziś *Ketzer*, z łac. *cathari*, z grec. *katharós* ‘czysty’) [Walczak 1996: 12]⁵. Już w języku łacińskim przez skojarzenie z południowoeuropejską sektą katarów, której nazwa wywodziła się z tego samego greckiego źródłosłowu, leksem ten zyskał znaczenie ‘heretyk, odszczepieniec’ [Walczak 1996: 12; por. Basaj, Siatkowski 2006: 82]. W dobie staro- i średniopolskiej w użyciu było kilka powstałych od niej derywatów, takich jak np. rzeczownik *kacermistrz*⁶, przymiotniki *kacerny* i *kacerski* czy czasownik *kacerować*.

Po wybrzmieniu reformacji i kontrreformacji leksem *kacierz* utrzymał się w polszczyźnie, ale współcześnie jest kwalifikowany jako *książkowy* lub *przestarzały*, a jego znaczenie uległo zawężeniu do przeciwnika Kościoła rzymskokatolickiego. W WSJP PAN zdefiniowano go jako *książk.* ‘osoba, której poglądy religijne są sprzeczne z dogmatami religii rzymskokatolickiej’, w SJP Dor natomiast jako *przestarz.* ‘odstępca od Kościoła rzymskokatolickiego; heretyk, sekciarz’.

2. *Kacierz* // *kacerek*

Obydwa wyżej wspomniane słowniki notują także leksem *kacierz* w zgoła odmiennym znaczeniu: WSJP PAN z kwalifikatorem *rybołówstwo* jako ‘narzędzie rybackie w postaci sieci rozpiętej na obręczy mającej specjalne uchwyty lub połączonej z kijem, służące dawniej do połowu ryb i raków’, w SJP Dor definicja jest krótsza i mniej szczegółowa, ale chodzi o to samo narzędzie lub jakiś jego typ ‘rodzaj sieci do połowu ryb i raków’ [SJP Dor, z tym samym kwalifikatorem]. Drugi z leksykonów uwzględnia również zdrobnienie *kacerek* objaśnione jako

5 Jeszcze w tzw. *Słowniku wileńskim* wyraz wywodziło od niem. rzeczownika *Katze* ‘kot’, „stąd, że nowoochrzczeni Germanie często wracali do poganizmu, na wzór kota, powracającego do dawniejszego miejsca pobytu, lub też przez wpływ złego ducha, co się w postaci kota, wedł. ówczesnego mniemania ukazywał” [SWil].

6 W staropolszczyźnie wyraz *kacermistrz* funkcjonował w znaczeniu ‘ten, kto ściga i sądzi kacery, inkwizytor’ [Sstp], w XVI wieku zaś jako ‘przywódca, głowa kacery, twórca herezji, kaznodzieja kacerski’ [SPXVI]; wiąże się to ze źródłosłowem niemieckim, w którym *Katzermeister* oznaczał zarówno arcykacera, jak i inkwizytora [Krajewska 1986: 257].

‘mała siatka na kiju do łowienia ryb lub raków’. Na tej podstawie można uznać, że *kacerek* jest jakimś typem *kacera*.

Leksem *kacierz* w znaczeniu narzędzia ma jednakże inny źródłosłów niż leksem *kacierz* w znaczeniu ‘odstępca od wiary’, co uwzględnia SJPDor, lecz pomija WSJP PAN. Pochodzi on bowiem od niemieckiego *Kescher*, w polszczyźnie XVI wieku rozwinęły się dwa warianty ukazujące stopień przyswojenia (fonetycznego i graficznego) tego rzeczownika: *kaszerz* lub *kaserz*. SPXVI definiuje go jako ‘sieć workowata na drobne ryby (z niem. *Kescher*)’ i dokumentuje zaledwie czterema poświadczeniami – z *Lustracji województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565* oraz z *Mysłistwa ptaszego Mateusza Cygańskiego (Kra-ków 1584)*⁷, np.

A z inszych ryb, z mrzewek, węgorzy i z drobnych, co **kaserzmi** przedawają, niewody się zaplącą i wychowanie do zamku. *LustrWpol* I 186;

á wżákże też możefz mieć málucżkie siateczki/ ktore máią być iáko **káfzerz** ná ryby kiedy ią rozdziergniefz. *CygMysł* C3.

Wydaje się, że *kaszerz* // *kaserz* mógł być znany już staropolszczyźnie, skoro SS^tp dokumentuje leksem *kaszerz* objaśniony jako ‘drobne ryby, drobnica rybna, *piscinuli*’.

Z danych słownikowych wynika, że w XVI stuleciu mamy do czynienia z dwoma odrębnymi desygnatami i dwoma odrębnymi leksemami. Rzeczownik *kacierz* (z wariantem graficzno-fonetycznym *kacyrz* i zdrobieniem *kaceryżek*) odnosił się bowiem do człowieka, rzeczownik *kaszerz* / *kaserz* natomiast – do narzędzia.

Forma *kaszerz* w znaczeniu ‘czerp’ poświadczona jest jeszcze na początku XVII wieku: w tezaurysie Grzegorza Knapiusza [Knapiusz 1643: 270] i w zielniku Szymona Syreniusza [za: L]. Wydaje się, że do zaniku postaci *kaszerz* // *kaserz* i upowszechnienia się postaci *kacierz* także w znaczeniu narzędzia, a zatem do wytworzenia się homonimii leksykalnej będącej wynikiem procesów fonetycznych, dochodzi w drugiej połowie XVII lub w ciągu XVIII wieku. Samuel B. Linde bowiem, w swym słowniku z początku XIX wieku, zarówno przy hasle *kaszerz*, jak i *kasyrz* odsyła już do hasła *kacierz* [L]. Pod znaczeniem 3. leksemu *kacierz* odnotowuje, że Knapski pisze *kaszerz*, po czym rzeczownik definiuje jako

7 Warto nadmienić, że teksty te pochodzą spoza kanonu słownika, były zatem ekscerpowane tylko wybiórczo, przez co podana frekwencja nie odzwierciedla faktycznej popularności leksemu w piśmiennictwie XVI wieku.

‘czerp do łowienia ryb’. Leksem ilustruje trzema cytatami: z XVII wieku – ze wspomnianego zielnika Syreniusza, który dokumentuje postać *kasyrz* oznaczoną przez Lindego gwiazdką jako forma przestarzała; i z fraszek Wespazjana Kochowskiego (Kraków 1674), które poświadczają już postać *kacierz*, a także cytatem z końca XVIII wieku, z utworu Krzysztofa Kluka *Zwierząt domowych i dzikich, osobliwie krajowych, historii naturalnej początki i gospodarstwo... Potrzebnych i pożytecznych domowych chowanie, rozmnożenie, chorób leczenie, dzikich łowienie, oswojenie, zażycie, szkodliwych zaś wygubienie* (Warszawa 1779–1780):

Na wodę abo do ***kasyrza** wrzucić kilka tych ziarn, zaraz się do téj paszy ryby skupią (Syr. 424);

Kacierz zowią ów to sak, co nim ryby łowią; Co dusze ludzkie łowi, kacierzem też zowią (Kochow. Fr. 125);

Kacerze wielkie do łowienia ryb są jedne jak płachta; drugie na kształt skrzyni. Małe tylko służą na wybieranie ryb z sadzów, nie są właściwie siatkami do łowienia ryb (Kluk. Zw. 3). [cyt. za: L]

Na podstawie materiałów leksykograficznych okresu średniopolskiego można wysnuć wniosek, że jest to czas upowszechnienia się jednej postaci leksemu odnoszącego się do dwóch zupełnie różnych, niepowiązanych ze sobą desygnatów. Wniosek ten wydaje się potwierdzać SWil, w którym uwzględniono następujące znaczenia leksemu *kacierz*: 1. ‘odstępca od prawdziwej wiary; herezyk [...]’; 2. *nieuż*. ‘koń nieujeżdżony’; 3. *zdr. kacerzyk* ‘mała, okrągławego kształtu siatka na kiju osadzona, którą raki łowią’. Aleksander Brückner, odnotowując w słowniku etymologicznym obydwie znaczenia leksemu *kacierz*, stwierdza, że są one „równobrzmiące” przypadkowo [SEBrü 1927/1957: 211]. Co istotne, w odniesieniu do narzędzia badacz różnicuje znaczeniowo formę podstawową i zdrobniałą: *kacierz* to według niego ‘sak, co nim ryby łowią’, *kacerek na raki* zaś to ‘płytki worek na obręczu i kiju’ [tamże].

Przybliżenie drugiego, mniej znanego znaczenia leksemu *kacierz* nie stanowi satysfakcjonującego wyjaśnienia analizowanego członu toponimu *Księży Kacerek*. Owszem, narzędzie do połowu ryb wiąże się z terenem nadrzecznym, podmokłym, ale nazwy własne o analogicznej budowie, takie jak wspomniane: *Księżałka*, *Księżebłoto* czy *Księżezjeziorko*, poświadczają, że drugi człon wskazuje raczej na miejsce i jego właściwości. Niemniej przywołać także można określenia typu *Księży Młyn* (zespół fabryczno-mieszkalny w Łodzi), w którym

drugi element nazwy konotuje zarówno sens miejsca, jak i narzędzia (mechanizmu), co stanowi pewną analogię do *Księżego Kacerka*.

3. *Kacer // kacierz*

Wyjaśnienie tej swoistej zagadki etymologicznej przynosi materiał gwarowy. W SW z początku XX wieku, który – jak wiadomo – zawiera sporo materiału gwarowego – leksem *kacierz* (wraz z formami, które wyszły z użycia, takimi jak *kaszerz*, *kasyrz*, oraz formami gwarowymi *kasierz*, *kaszerz*) objaśniono jako ‘rodzaj siatki do łowienia ryb lub raków’, ale gwarowe *kacer*, *kacierz* jako ‘błotna dziura, kaczy dół’ (identycznie w SGPKaŕl). Przymiotnik *kaczy* w definicji nie odnosi się w tym przypadku do kaczuki jako zwierzęcia, ale do nazwy narzędzia do połowu ryb. *Kaczka* nazywano ‘worek z siatki, sztywno rozpięty, do łapania małych rybek i piskorz [w konkretnym terenie – B.O.] w błocie przy zarośniętych brzegach’ [SGPKaŕl]. *Kacierz* (wraz z wariantami) i *kaczka* były więc synonimicznymi nazwami narzędzia do połowu ryb. *Kacere*m, *kacierzem* nazywano jednak również miejsce, w którym do połowu ryb używano narzędzia, jakim była *kaczka*.

W AJKLW [t. 11, m. 735] odnotowano 11 wariantów nazw dotyczących „narzędzi do czerpania ryb żywych”⁸. Desygnaty różnić się mogły wielkością, materiałami, z jakich je wykonano, oraz przeznaczeniem. Bez względu na to zróżnicowanie siatka pomieścić mogła ok. 25 kg ryb. Nazwę *kaszor* (i *kasior*) wywodzić należy z niem. *Ketscher*, *Käscher*, *Kesser*, co ma też analogię w innych językach słowiańskich: czes. i słowac. *keser*, dłuż. *kašer*, połab. *k'éc'er*. Poza Wielkopolską nazwa ta znana jest na całym Mazowszu, na Warmii i Mazurach, a także na Kaszubach. Formy zdrobniałe (*kaszorek*, *kasiorek*, *koszorek*, *kosiorek*) poświadczono w 58 punktach z Wielkopolski północnej i środkowej. *Kaszorek* nawiązywać może do niemieckiego *Ketscher* lub być adideacją do *kaczki* ‘worek z siatki do łapania małych rybek’ [SW]. *Kaszorek* w znaczeniu ‘obręcz żelazna, na którą naciąga się sieć rybacką przymocowaną do długiego kija; służy ona do wyjęcia z wody ryby, złapanej na wędkę’ znany był także w okolicach Płocka [SGPKaŕl], ponadto na Mazowszu i w Nidzickiem. W AJKLW z okolic Pleszewa i Kępna odnotowano *kacorek*. W 12 punktach rozproszonych po całym regionie zarejestrowano *kaszarek* i *kasiarek*. Inne formy nawiązujące do niemieckiego etymonu mają już pojedyncze poświadczenia (*kasiyrz*, *kasirz*, *kasiyr*, *kasierek*, *kasiyrek*, *kasarek*).

W najbliższym położonym Wągrowca punkcie 21 AJKLW (Łaziska) odnotowano formy *kaszorek*, *kasierek* // *kaszerek*. Trzeba jednak podkreślić, że materiał do

8 Informacje zawarte w tym akapicie przytaczamy za komentarzami do wzmiankowanej mapy.

atlasu zbierano pół wieku temu – w latach 70. XX stulecia. Z regionu położonego nieco bardziej na północ od Wągrowca (Krajna) pochodzi poświadczenie rzeczownika *kacerek* w znaczeniu ‘kałuża’ [Brzeziński 1987: 43]. Na zasadzie rozszerzenia znaczenia można przyjąć, że *kacerek* oznaczać mógł zbiornik wody mętnej, brudnej, zamulonej, co odpowiada istniejącym dawniej warunkom fizjograficznym na terenie wągrowieckiego Księżego Kacerka. Podobne znaczenia znajdziemy w SGPKarł: *kacer*, *kacercz* ‘błotna dziura, kaczy dół’, *kaczorówka* ‘kałuża’, *kaczydół* ‘kacercz, błotna dziura’. Z kolei *kaszerz*, *kasierz*, *kacercz*, *kacerek*, *kacierz*, *kaczorek*, *kancerek* w słowniku tym oznaczają różnego rodzaju narzędzia do czerpania lub łowienia ryb.

Kacercz jako ‘mała sieć, czerpak na ryby’ znany jest także gwarom śląskim, co poświadcza *Słownik gwar śląskich* notujący również znaczenie ‘kot płci męskiej, kocur’⁹ oraz ‘człowiek wiary niekatolickiej, heretyk’ [Wyderka, red. 2015: 9]. Dane gwarowe dopełniają formy *kačëdło* i *kačõrnik* znane na Kaszubach jako ‘mały zamulony staw’ [Sychta 1968: 117] oraz notowany na Podhalu *kacyrz* oznaczający ‘heretyka’ [Kaś 2017: 322]. W pozostałych wykorzystanych źródłach gwarowych [Boryś, Popowska-Taborska 1999; Golec 1994; Górniewicz 1974; Greń, Krasowska 2008; Kucala 1957; Stamirowska i in. 1993; Steffen 1984; Sychta 1980; Szymczak 1964; Zborowski 2009] nie odnaleziono interesującej nas lub podobnej formy.

4. Wnioski

Podsumowując niniejsze rozważania semantyczno-leksykalne dotyczące nazwy *Księży Kacerek*, należy podkreślić, że może ona mieć około stuletnią tradycję. Z opracowań dotyczących historii Wągrowca wynika bowiem, że warunki fizjograficzne umożliwiające powstanie toponimu ukształtowały się na przełomie XIX i XX wieku lub w początkach XX wieku, gdy po przeprowadzeniu prac melioracyjnych poziom wód gruntowych w tym miejscu opadł na tyle, że znajdujące się tu jezioro przestało być jeziorem, a zmniejszyło się do rozmiarów stawu [por. Moeglich 2015]. Ponieważ były to tereny podmokłe, staw ten zaczęto nazywać kacerkiem (zdrobnienie od formy *kacer*), który można objaśnić jako ‘miejsce podmokłe, błotniste, niedużych rozmiarów, obfitujące w ryby, w którym do ich połowu używano specjalnych narzędzi’. Ekscerpcja słowników gwarowych pokazała, że leksem ten, w różnych wariantach, był znany nie tylko w Wielkopolsce. Pierwotne jego znaczenie wiązało się z narzędziem do połowu ryb. W znaczeniu tym jest też analizowany leksem notowany w słownikach ogólnych języka polskiego. W dobie średniopolskiej musiało dojść do wytworzenia

9 Por. przypis 5.

się homonimii leksykalnej, w wyniku której leksem *kacierz* zaczęto odnosić nie tylko do człowieka ('heretyk'), ale i do narzędzia. Wcześniej każdy z desygnatów był nazywany odrębnym leksemem o proveniencji niemieckiej. Do utożsamienia przyczyniło się prawdopodobnie podobieństwo brzmieniowe tych wyrazów.

Mającą charakter zwyczajowy nazwa *Księży Kacerek* mogła powstać około 100 lat temu, gdy w Wągrowcu między domem opata a miejskim rynkiem zmieniły się warunki fizjograficzne. Człon przymiotnikowy analizowanej nazwy wskazuje na właściciela tych ziem, człon rzeczownikowy natomiast odnosi się do właściwości terenu.

Bibliografia

Słowniki i atlasy wraz ze stosowanymi skrótami

- AJKLW – Burszta Józef, Sobierajski Zenon, red. (1996), *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. 9, *Rybołówstwo*, cz. 1: *Mapy 702–763*, cz. 2: *Wykazy i komentarze do map 702–763*, Poznań.
- Basaj Mieczysław, Siatkowski Janusz (2006), *Bohemizmy w języku polskim. Słownik*, Warszawa.
- Boryś Wiesław, Popowska-Taborska Hanna (1999), *Słownik etymologiczny Kaszubszczyzny*, t. 3, Warszawa.
- Brzeziński Władysław (1987), *Słownictwo krajniackie. Słownik gwar wsi Podróżna w Złotowskim*, t. 2, Wrocław.
- Chlebowski Bronisław, red. (1892), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 13, Warszawa.
- Golec Józef (1994), *Cieszyński słownik gwarowy*, Cieszyn.
- Górniewicz Hubert (1974), *Dialekt malborski*, t. 2, z. 1, Gdańsk.
- Greń Zbigniew, Krasowska Hanna (2008), *Słownik górali polskich na Bukowinie*, Warszawa.
- Kaś Józef (2017), *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. 4, Bukowina Tatrzańska.
- Knapiesz Grzegorz (1643), *Thesavrus Polonolatinograecvs...*, t. 1, Kraków, https://tiny.pl/p_j8zmkv [dostęp: 10 października 2023].
- Kucała Marian (1957), *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich*, Wrocław.
- L – Linde Samuel Bogumił (1855), *Słownik języka polskiego*, t. 2, wyd. 2, Lwów.
- SEBrü – Brückner Aleksander (1927/1957), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- SGPKarł – Karłowicz Jan (1901), *Słownik gwar polskich*, t. 2, Kraków.

- SJPDor – Doroszewski Witold, red. (1961), *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa.
- SPXVI – Mayenowa Maria Renata i in., red. (1966–), *Słownik polszczyzny XVI wieku*, <http://spxvi.edu.pl/> [dostęp: 18 października 2023].
- SStp – Urbańczyk Stanisław, red. (1960–1962), *Słownik staropolski*, t. 3, Kraków.
- Stamirowska Zofia i in., red. (1993), *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, t. 3, Wrocław.
- Steffen Wiktor (1984), *Słownik warmiński*, Wrocław.
- SW – Karłowicz Jan, Kryński Adam A., Niedźwiedzki Władysław, red. (1902), *Słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa.
- SWil – Zdanowicz Aleksander i in. (1861), *Słownik języka polskiego*, Wilno, edycja elektroniczna, <https://eswil.ijp.pan.pl/index.php> [dostęp: 18 października 2023].
- Sychta Bernard (1968), *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 2, Wrocław.
- Sychta Bernard (1980), *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*, t. 2, Wrocław.
- Szymczak Mieczysław (1964), *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim*, cz. 3: K–Ł, Wrocław.
- WSJP PAN – Żmigrodzki Piotr, red. (2007–), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, Kraków, <http://www.wsjp.pl> [dostęp: 20 października 2023].
- Wyderka Bogusław i in., red. (2015), *Słownik gwar śląskich*, t. 14, Opole.
- Zborowski Juliusz (2009), *Słownik gwary Zakopanego i okolic*, oprac. i uzupełn. z materiałów autora przez Zespół IJP PAN pod kier. J. Okoniowej, Zakopane.

Literatura

- Kozierowski Stanisław (1916), *Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezyi poznańskiej*, t. 1, Poznań, <https://tiny.pl/xbh7wg69> [dostęp: 31 października 2023].
- Kozierowski Stanisław (1921), *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej Wielkopolski*, t. 1, Poznań, <https://tiny.pl/50mfddw9> [dostęp: 31 października 2023].
- Krajewska Maria (1986), *Wyrazy złożone z drugim członem -mistrz w tekstach XVI wieku*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 253–262.
- Makowski Edmund, red. (1994), *Dzieje Wągrowca*, Poznań.
- Michalska-Górecka Paulina (2021), *Muncerianie, rakowianie, tropiści. Nazwy sekwantywne w polszczyźnie XVI wieku*, Poznań.
- Moeglich Marcin (2015), *Księży Kacerek – zielona enklawa w centrum miasta*, <https://tiny.pl/jormw3hx> [dostęp: 31 października 2023].
- Paluch Jerzy (2013), *Dziewiętnastowieczna regulacja rzeki Wełny*, „Wangroveciana. Studia Et Fontes”, t. 1, s. 50–61.
- Walczak Bogdan (1996), *Mały słownik etymologiczno-historyczny kacerstwa polskiego*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka”, t. 3 (23), s. 11–29.

dr hab. Paulina Michalska-Górecka – Zakład Lingwistyki Antropologicznej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania naukowe: wpływ reformacji na polszczyznę XVI wieku, leksyka doby średniopolskiej, procesy normalizacyjne, zróżnicowanie regionalne dawnej polszczyzny.

mgr Aneta Müller – Szkoła Nauk o Języku i Literaturze, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania naukowe: wewnętrzna i zewnętrzna historia polszczyzny, polszczyzna doby średniopolskiej, zwłaszcza leksyka dotycząca alkoholu.

dr hab. Błażej Osowski, prof. UAM – Laboratorium Dialektologiczne, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, docent na Uniwersytecie Karola w Pradze. Zainteresowania naukowe: słowotwórstwo, sławistyka, dialektologia, geografia lingwistyczna, bohemistyka.